

Bir İşlev Olarak Yurttaşlık*

Citizenship as a Function

Arş. Gör. Sündüs GÖKŞEN**

ÖZ

Yurttaşlık, belirli bir devletle kişi arasındaki karşılıklı hak, görev ve yükümlülük ilişkilerini belirleyen hukuksal bağ olarak tanımlanır. Batı düşünce tarihinde modern yurttaşlık kavramının iki ayrı kökeni olduğu kabulünden yola çıkılır. Bunlardan daha eski tarihli olan, ideal tip olarak da anılan Atina demokrasisi örneğindeki ‘aktif yurttaş’ modelidir. Aktif yurttaş için siyaset yapmak görevdir ve buna uygun bilinci gerektirir. Kapitalizmin ortaya çıkmasına paralel olarak aydınlanma döneminde ortaya çıkmış olanı ise ‘birey olarak hak sahibi yurttaş’ modelidir. Devlet ve daha genel olarak siyaset, haklar taşıyan bireyin hizmetinde olan bir kurumdur.

Bazı sosyolog ve antropologlar tarafından kabul edilen işlevselcilik, çeşitli kurumları toplum içinde yerine getirdikleri görevlere göre inceleyen bir yaklaşım tarzıdır. Toplumu çeşitli varlıkların ve kurumların her birinin belirli bir faaliyet üstlendiği karşılıklı ilişkiler düzeni, bir sistem

* Bu çalışma IX. Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar Sempozyumu’nda sözlü bildiri olarak sunulmuş olup, halen devam eden “Bir İşlev Olarak Yurttaşlık” adlı Doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı.
E-posta: sundusgoksen@outlook.com. ORCID: 0000-0003-2042-839X

Makale Bilgisi/Article Info: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received: 20.04.2022 / Kabul/Accepted: 03.06.2022.

Atıf/Cite as: Sündüs Gökşen, “Bir İşlev Olarak Yurttaşlık”, EBYÜ-HFD, C. 26, S. 1, Haziran 2022, (197-232).

olarak görür. Bu incelemede işlevselci kuram çerçevesinde toplumsal bir öge, kurum, pratik olarak yurttaşlığın toplumsal düzenin sürekliliğinin sağlanmasında ne şekilde rol üstlendiği irdelenecektir. Çağdaş modern toplumlarda yurttaşlığın bireyin toplulukla bütünleşmesindeki bir başka ifadeyle toplumsal bütünleşmeyi sağlamadaki işlevi araştırılacaktır.

Modern kurumların ivmelenmesi ve yaygınlaşmasında etkili olan kurumsal unsurlardan en önemlileri kapitalizm ve ulus devlettir. Ulus devlet yapısal olarak ülkesel ve siyasi bir bütündür. Bireylerin yurttaşlık sıfatıyla donatılarak siyasi yapıya dahil edilmesi ve ulus adı altında bütünleştirilmesi işlemini kapsar.

Anahtar Kelimeler: yurttaşlık, işlevselcilik, modernite, ulus devlet, kapitalizm.

ABSTRACT

Citizenship is defined as the legal bond that determines the mutual rights, duties and obligations between a particular state and a person. It is based on the assumption that the concept of modern citizenship has two separate origins in the history of Western thought. Older than these, also known as the ideal type, is the 'active citizen' model in the example of Athenian democracy. Making politics for active citizens is a duty and requires appropriate consciousness. The one that emerged in the enlightenment period in parallel with the emergence of capitalism is the 'citizen with rights as an individual' model. The state, and politics more generally, is an institution at the service of the rights-bearing individual.

Adopted by some sociologists and anthropologists, functionalism is an approach that examines various institutions according to the tasks they perform in society. It sees society as a system of interrelationships in which various entities and institutions each undertake a specific activity. In this study, within the framework of functionalist theory, it will be examined how citizenship plays a role in ensuring the continuity of the social order as a social element, institution, and practice. In contemporary modern societies, the function of citizenship in the integration of the individual with the community, in other words, in providing social integration will be investigated.

Capitalism and the nation-state are the most important institutional elements that are effective in the acceleration and spread of modern institutions. The nation-state is structurally a territorial and political whole. It covers the process of incorporating individuals into the political structure

by equipping them with citizenship and integrating them under the name of a nation.

Keywords: citizenship, functionalism, modernity, nation state, capitalism.

GİRİŞ

Tarih boyunca büründüğü pek çok şekilde de bağlantılı olarak yurttaşlık konusunda literatürde farklı tanımların yer aldığı görülmektedir. Görev ve sorumluluklar temelinde, haklar temelinde, evraklar temelinde ve ulusal kimlik veya milliyet temelinde tanımlamasının kullanımı ile karşı karşıya bulunduğumuz yurttaşlık kavramı, sosyolojik bakış açısından modern topluma bir dayanışma unsuru katar. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde çalışmalarında fayda kavramı ile işlevselciliği birleştiren Emile Durkheim, modernlikle birlikte Tanrının yerine koyulan toplumu bireylerin nasıl oluşturduklarını dayanışma kavramı ile işbirliği kavramı arasında bağlantı kurarak açıklar. Yirminci yüzyılın ortasında klasik sosyolojiye en gelişmiş biçimini veren Talcott Parsons'ın kurumsalcı toplumbiliminin sistem açısından işlevsel ya da işlevsel olmayan tutumlarla özdeşleştirdiği eylem, modern toplumlarda akılcılık tarafından yönlendirilen toplumsal bir sistemin işleyişidir. Parsons'ın genel teorisini, liberal görüşlerini ve Amerikan toplumuna dair düşüncelerini kapsayan yurttaşlık analizinin sunduğu dayanışma modeli modern toplumların entegrasyonunu açıklamada yol göstericidir. Küreselleşmenin etkileriyle ulus devletlerin yurttaşlık üzerindeki merkezi gücünü yitirdiği günümüzde dünya ölçeğinde dayanışma ve toplumsal bütünleşme artan göç hareketleri ile de bağlantılı olarak giderek önem kazanan bir konu olarak karşımızda belirmektedir. Bu makalede topluma dair sunduğu resmin de ortaya koyduğu gibi sosyolojik bir yöntemden daha fazlası olan işlevsel analiz yaklaşımı doğrultusunda toplumsal ilişkilerin küreselleşmesiyle çıkar farklılıklarıyla, farklı kimlik iddialarıyla ileri derecede bölünmüş modern kapitalist toplumlarda yurttaşlığın konumu irdelenecektir.

I. YURTTAŞLIĞIN TARİHSEL EVRİMİ

A. Yurttaşlık Kavramının Farklı Anlamları ve Temel Nitelikleri

Yurttaşlık (uyruklu) kavramı, bireyin devletle olan karşılıklı hak, görev ve yükümlülük ilişkilerini belirleyen hukuksal bağı ifade eder. Bu bağ kişinin etnik kökeninden bağımsız olarak devlete kendi uyrukluğunda bulunan kişilere yükümlülükler koyabilme yetkisini verirken aynı

zamanda uyruk durumunda bulunan kişiye, kendi devletinden başka devletlere karşı ileri süremeyeceği yine kendi devletinin yabancılara tanımadığı bazı hakları talep etme imkanı sunar.¹ Yurttaşlık resmi, biçimsel bir kurum olmanın ötesinde sosyal ve kültürel bir olgudur.² Geleneksel olarak felsefe ve siyasetin temel bir konusu olan yurttaşlığı sosyolojik bir bakış açısından ele alan Turner yurttaşlık kurumlarının iktisadi, kültürel, siyasi kaynaklara erişimi kontrol etme konusundaki yeniden-dağıtıcı potansiyeline (tahsis işlevi) odaklanarak yurttaşlığı toplumdaki bireyleri siyasi bir cemaatin yetkin mensupları olarak kuran toplumsal, hukuki, siyasal ve kültürel olan pratikler dizisi olarak tanımlar.³ Yurttaşlık belli haklardan yararlanabilmenin, belli etkileşim türlerine katılabilmenin ön koşulu olarak toplumsal kapanmanın bir aracıdır. Ülke sınırları, genel oy hakkı, genel askerlik yükümlülüğü, yurttaşlığa alma gibi uygulamalar yurttaşlık kurumu ekseninde gerçekleşmektedir. Kendisine erişimin kısıtlandığı bir statü olması yönüyle yurttaşlık bir kapanma konusudur.⁴

Modern toplumlarda yurttaşlık, ulusal kimlik veya milliyet olgusu ile eş anlamlı olarak algılanmaktadır.⁵ Zaman zaman politik amaçlar doğrultusunda başvurulmuş milliyet ve soy deyimleri ırk, dil, din, kültür gibi öğeleri kapsayan teknik anlamında hukuksal olmayan sosyolojik kavramlardır.⁶ Kültürel cemaate aidiyete atıfta bulunan milliyet ile yurttaşlık birbirlerini bütünlükten aynı zamanda doğurdukları sonuçlar itibariyle çatışma

---

1 Teknik anlamında hukuksal olan Türkçe uyrukluğa karşılık gelen 'tabiyet' ile yine Türkçe karşılığı vatandaşlık olan 'yurttaşlık' deyiminin kapsam bakımından aynı kavramı karşılayıp karşılamadıkları noktasında, yabancı dillerde de var olduğu gözlenen tarihsel gelişmelerin doğurduğu bir terim karmaşası söz konusudur. Rona **Aybay/Nimet Özbek**, *Vatandaşlık Hukuku*, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 4-7.

2 Rogers **Brubaker**, *Fransa ve Almanya'da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2009, s. 44-45.

3 Bryan S. **Turner**, *Klasik Sosyoloji*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 222, 410-411.

4 **Brubaker**, s. 45-46, 50.

5 Ayşe **Kadoğlu**, *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2012, s. 22.

6 **Aybay/Özbek**, s. 7.

içinde karşı karşıya geldikleri karmaşık bir birliktelik içindedir.⁷ Yurttaşlık kurumunu sosyoloji disiplininin konusu haline getiren İngiliz sosyolog T.H. Marshall, İngiltere deneyiminden yola çıkarak modern yurttaşlığın tarihsel açıdan medeni, siyasal ve sosyal haklar şeklindeki üç eksenin bir araya gelmesiyle oluştuğunu belirtmektedir.⁸ Leca, Marshall'ın tanımının yurttaşlığın yönetilenlerin haklarını ve yönetenlerin meşruiyetini aynı anda sağlayan siyasi özgürleşme özelliğine atıfta bulunduğu işaret etmektedir.⁹ Bookchin'e göre yurttaşlık kısa bir tanıma indirgenebilen bir gerçek değil, insanları kendi topluluklarını yöneten aktif katılımcılara dönüştüren toplumsal oluşumu ve öz oluşumunu içeren bir süreçtir.¹⁰

1. İlk ve Orta Çağ'da Yurttaşlık

Sparta'dan önce katılımcı bir siyasal toplum modelinin var olduğuna ilişkin bilgi olmadığı için yurttaşlığın tarihsel yolculuğu bir grup Spartalı için bugün yurttaşlık olarak adlandırabileceğimiz bir statünün güvence altına alınması ile başladığı kabul edilmektedir.¹¹ Temel siyasal ilişkilerin yurttaşlar arasında olduğu özgün Yunan devleti polis'te Atina demokrasisinde olduğu gibi daha kapsayıcı ya da Sparta ve Girit kent devletlerindeki gibi daha az kapsayıcı olabilen kendi kendini yöneten bir yurttaşlar topluluğu vardır.¹² Polis başta kadınlar olmak üzere çeşitli sıfatlarla toplumsal yaşama katılan köleleri, çocukları, bazen yaşlıları, yabancıları ve metekleri dışlamıştır. Yurttaşlığa alınmanın çok sıkı denetim altında tutulduğu polis yalnızca yurttaşlarla sınırlı olup yabancılar ancak istisnai olarak Atina yurttaşlığı hakkından yararlanmışlardır.¹³

7 Jean **Leca**, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Metis Yayınları, İstanbul 1998, s. 12.

8 T. H. **Marshall**/Tom **Bottomore**, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000, s. 7, 21.

9 **Leca**, s. 11-12.

10 Murray **Bookchin**, *Kentsiz Kentleşme Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*, 2. Baskı, Sümer Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 24, 67.

11 Derek **Heater**, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 16.

12 Ellen Meiksins **Wood**, *Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, 3. Basım, Yordam Kitap, İstanbul 2017, s. 29.

13 Dominique **Schnapper**, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 37.

Atina demokrasisinde kendini tamamen kamuya ve siyasete adanmış bir kişi olarak aktif olan yurttaş diğer yurttaşlarla bir araya gelip toplantılar yaparak topluluğun ortak işlerini tartışıp ortak kararlar alınmasına katkıda bulunmaktadır. Siyaset yapmanın görev olarak görüldüğü bu hayat tarzı buna uygun bilinci gerektirmektedir.¹⁴ Askeri ve siyasi üstünlüğü olmaması nedeniyle alt sınıflarla uyum sağlamaya muhtaç olan mülk sahibi sınıfların egemenliğini kesin biçimde dayatamaması nedeniyle polis'te sivil alanda siyasi ilişkiler yönetilenlerle yönetenler arasında değildir.¹⁵ Site toplumunu oluşturan yurttaşların rızasını sağlama noktasında önem taşıyan siyasi düzenin istikrarının ideolojik temeli yasaların üstünlüğü ilkesidir. Yasaların oluşturulması, onun düzeni ve koruması altında yaşayan insanların kendini siyasi bir bütün olarak algılamasını sağlamaktadır. Ortak alanlarda teşhir edilen yasalar, ona tabi olan bireylerin tümüne uygulanacağı algısını kuvvetlendirerek toplumsal aidiyete dair ortak bilinç yaratmaktadır. Yunan sitelerinde yurttaşlar siyasal alana yasalar aracılığıyla dahil edilmekle birlikte siteyi oluşturan yurttaşlar topluluğu ahlaki bir bütün olarak görülmektedir.¹⁶ Esas olarak ideal devlet taslağı çizmeyi amaçlayan Platon yurttaşlık konusunda Aristoteles kadar etkili bir çalışma ortaya koymamıştır. Platon Devlet'te yurttaşları yöneten yöneticiler; koruyan askerler ve tüm meslek sahibi, tüccar ve çalışan erkekleri kapsayan üreticiler olarak üç sınıfa ayırmaktadır. İstikrarlı ve uyum içinde işleyen bir devleti hedefleyen Platon'un işlemek istediği erdemler yurttaşlar arasında uyum, dostluk ve güvene dayalı ilişkilerle sosyal bağın kurulabilmesi için gereklidir.¹⁷ Politika'da “...devletin doğada varolan şeyler sınıfına girdiği ve insanın doğadan siyasal bir hayvan olduğu sonucu çıkar. Düpedüz bahtsızlığından değil de doğası gereği, şehri, devleti olmayan bir kimse ya fazla iyidir ya fazla kötü, ya insanlığın altındadır ya üstünde...” ifadesini kullanan Aristoteles'e göre kamusal yaşamın doğal olması bir ilke olarak

---

14 Haldun **Gülalp**, Laiklik Vatandaşlık Demokrasi, Metis Yayınları, İstanbul 2018, s. 138-140.

15 **Wood**, s. 204.

16 Berke **Özenci**, Hukuk Devleti Kökenleri ve Küreselleşme Çağındaki İşlevi, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 22-27.

17 **Heater**, s. 27-30.

yurttaşlık konusunda yol göstericidir.¹⁸ Aristoteles'e göre bir yönetim biçimi yurttaş toplumu içinde gerçekleşmesi halinde 'siyasi' olarak tanımlanır. Bu ilkesel olarak herkesin siyasal katılım hakkının olduğu özgür ve eşit insanlar arasındaki yönetimdir.¹⁹

Kökenleri belirsiz olan Roma yurttaşlık statüsü cumhuriyetin ilk yıllarında sıradan Roma halkının (pleb veya plebyen) ayrıcalıklı sınıfa (patricia) karşı hakları için verdikleri mücadelelerle kazanılmıştır.²⁰ Antik Roma Cumhuriyetinde Atina'daki kadar katılımcı bir demokrasinin varlığından söz edilemez. Devlet işlerinin belirli bir sınıfın ayrıcalığında olması nedeniyle aristokratik bir cumhuriyet özelliği göstermesinin yanı sıra yurttaş sayısının çokluğu katılıma yönelik araçsal bakış açısını doğurmuştur.²¹ Roma'da hem katılım hem de statüyü içeren yurttaşlık ve yalnızca statüyü içeren yurttaşlık olarak iki düzeyli bir yurttaşlık anlayışının ortaya çıktığı görülmektedir.²² Bireylerin Roma hukukunun rehberliği ve himayesinde yaşamını sürdürmesini beraberinde getiren yurttaşlık statüsü görevler ve haklar modeli görünümündedir. Yurttaşlıkla gelen başlıca görevler askerlik hizmeti ve belli vergilerin ödenmesidir. Haklarla dengelenen bu yükümlülükler yaşamın her dönemindeki iyilik, erdem ve fazilet kavramlarını ifade etmek üzere klasik dönemde Yunan ve özellikle Atina'da kullanılan *arete* kavramını andıran bir yurttaşlık erdemi idealinden temel alır.²³ Roma'da bireyi yurttaş haline getiren, yasaları yapmaktan, politik

18 **Aristoteles**, Politika, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1975, s. 9; **Heater**, s. 31. Ayrıca Aristoteles'in insanların farklı amaçları için farklı birlikler, yardımcı örgütler ve bağlantılar içinde yaşam sürdürdüğü kanısı taşıdığına dikkat çeken Ehrenberg çoğunlukla yanlış anlaşılan bu vecizeyle Aristoteles'in insanın siyasal birlik içinde ve siyasal eylemde bütünüyle insanlaştığını ve doğasının gereklerini yerine getirdiğini dolayısıyla teleolojik bir anlam amaçladığını vurgular. Bkz. John **Ehrenberg**, Sivil Toplum, Bir Fikrin Eleştirel Tarihi, 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022, s. 32.

19 **Wood**, s. 207.

20 **Heater**, s. 49-50.

21 Armağan **Öztürk**, Cumhuriyetçilik ve Liberalizm, 1. Baskı, Doruk Yayımcılık, İstanbul 2016, s. 192, 194-195.

22 Füsun **Üstel**, Yurttaşlık ve Demokrasi, 1. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s. 53.

23 **Bookchin**, s. 114; **Heater**, s. 51-52.

etkinlikte bulunmaktan öte, hak ve ödevler yoluyla daha çok yasalara itaatte sabitleyen hukuktur. Devlet, toplum ve bireyin tam olarak farklılaşmadığı Atina'dan farklı olarak Roma'da devletin toplumdan özerk bir konumda olması bireyle devlet arasında hukuki bir ilişkinin kurulması sonucunu doğurmuştur.²⁴ Hukuki statü terimleriyle tanımlanmış yurttaşlık evrenselliği amaçlamıştır. Uygulamada ise Roma yurttaş-askerlerinin büyük çoğunluğu kamu yaşamına hiçbir şekilde katılamamıştır.²⁵

Ortaçağ Avrupa'sında İtalyan kent devletleri dışında yurttaşlık, yönetim biçiminin temel unsurlarından birini teşkil ettiği Greko Romen dünyada olduğu kadar önem taşımamıştır. Yurttaşlık düşüncede ve pratikte kısmen Hristiyan Kilisesi'nin kısmen de kentlerin kısmi bağımsızlığını ilan etmesi sayesinde silik de olsa varlığını sürdürebilmiştir.²⁶ On birinci yüzyılda feodalizmin yaygınlaşması ve kurumsallaşması antik çağ siyasi düşüncesinden miras kalan yurttaşlık kavramının sonunu getirmiştir.²⁷ Feodal toprak sahibi aristokratlarla köylüler ve zanaatkarlar arasındaki ilişkilerin veri olarak kabul edildiği feodalizmde eski polis hatta Roma cumhuriyetçiliğinde olduğu gibi sivil uzlaşmalar yoluyla yurttaş kimliğinde birleşme söz konusu değildir.²⁸

2. Devrimler Çağı ve Sonrasında Yurttaşlık

Ulus devletin kökenleri 1648'de Otuz Yıl Savaşları diye bilinen din savaşlarının ardından imzalanan Vestfalya Antlaşması'na dayanmaktadır. Bu antlaşmayla birlikte iktidarların toprak egemenliğinin karşılıklı olarak tanınması süreci başlamıştır. Özgül bir siyasal örgütlenme olarak ulus devlet modeli teritoryal egemenlik kuran iktidarların ulusal meşruiyet kazandığı özel tarihi koşullara bağlı olarak ortaya çıkmıştır.²⁹ On altıncı ve on sekizinci yüzyıllar arasında Machiavelli, Hobbes ve Rousseau tarafından

---

²⁴ Öztürk, s. 189-190, 195.

²⁵ Dominique Schnapper, Yurttaşlar Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair, Kesit Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 95, 96.

²⁶ Heater, s. 67-68.

²⁷ Özenç, s. 96-97.

²⁸ Wood, s. 205.

²⁹ Haldun Gölalp, Vatandaşlık ve Etnik Çatışma, 2. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 11.

düzen terimleriyle ve siyasal terimlerle düşünülen siyaset felsefesi toplumu, uzun zaman boyunca bireyle kurumların birbiriyle uyduğu bilimin, devletin yaratıldığı modern toplum olmuştur.³⁰ Bir toplumsal değişme olgusu olan modernliğin toplumsal sistemin bütünü yönünden işlev üretmeyen gelenekler dışındaki geleneğin normatif dünyasını yerinden etmesi beraberinde aktör olarak devletin yurttaşlık temelleri üzerinde ulus inşasını gerçekleştirmesi sürecini doğurmuştur.³¹ İktidar yetkisinin temelindeki egemenlik olgusunun kaynağı olarak ulusun ortaya çıktığı Fransız Devrimi ve sonrasındaki süreçte insanların ancak bir ulus devletin üyesi olarak var olabilecekleri inancı yerleşmeye başlamıştır.³² Meşruluğunu toplumlarındaki konumlarını hukuka gönderme yaparak algılayan bireylerin onaylarına, bir başka ifadeyle yurttaşlara dayandıran politik sistemde siyasal iktidarın politik özellik taşıyan takdir yetkisini asgari seviyede kullanarak yürütmesi zorunluluk halini almıştır. Organik toplum imgesine uygun statü ilişkileri ve statüye dayalı denetim sistemlerinin kapitalizmle birlikte çözülmeye uğraması ve düzen ilkesi anlayışının ahlaki edime uymanın uzantısı olduğu modern öncesi hukuk yapılarının yerini seküler hukuk devleti modeline bırakması ile birey kendisini dünya sistemi yönünden tanımlar duruma gelmiştir.³³

Ancien Regime'deki devlet üyeliği kuram ve uygulamasının üzerine inşa edilen modern ulusal yurttaşlık kurumunu Fransız Devrimi birçok yönden şekillendirmiştir. Bir burjuva devrimi olarak Fransız Devrimi ayrıcalıkların yaygın olduğu Ancien Regime toplumunda hukuki olarak toplumsal düzenin temelini oluşturan eşitsizliğin yerine yasalar önünde eşitliği getirerek sivil eşitliği resmen gerçekleştirmiştir. Her türden ayrıcalık zemini ortadan kaldırılarak ortak hak ve yükümlülükleri olan genel ve soyut bir üyelik statüsü yaratılmıştır.³⁴ İnsan tininin büyük yapıtları aracılığıyla bilimsel kültür, felsefe, sanat ve bilginin değerlerinin öğretilmesiyle

³⁰ Alain **Touraine**, *Modernliğin Eleştirisi*, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 395; Alain **Touraine**, *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 32.

³¹ Mehmet Tevfik **Özcan**, *Modern Toplum ve Hukuk Devleti*, 2. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 2017, s. 66-69.

³² **Kadıoğlu**, s. 22.

³³ **Özcan**, *Modern Toplum ve Hukuk Devleti*, s. 187, 192-196.

³⁴ **Brubaker**, s. 59-74.

toplumsallaştırılan birey gerçek biyolojik doğasından uzaklaştırılır. Bireyin her şeyden önce bir emekçi veya bir yurttaş dolayısıyla toplumsal bir varlık olarak tanımlandığı klasik modernlik aklın saltanatının hüküm sürdüğü uzunca bir süre boyunca sanki geleneksel toplumun zıttı nitelikler taşıyormuş gibi görülmüştür.³⁵

On sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılda kapitalist üretim biçiminin gelişmesiyle öncelikle kişisel tercihleriyle birbirine bağlı olan ve kendi çıkarını gözetken kişilerin hukuksal açıdan özgür ve eşit oldukları kabulüyle kişi olarak birbirleri üzerinde yönetim yetkisi kullanmadığı bir toplum ortaya çıkmıştır. Bununla örtüşen bir diğer gelişme olarak kamu hukuku ve özel hukuk alanında yurttaşların kazanılmış haklarının anayasalarda ve benzer yasalarda düzenlenmesi, on dokuzuncu yüzyıl devletinin liberal eğilimine ilham vermiştir.³⁶

Ulusal bir biçimde ortaya çıkan çağdaş demokrasinin evrimi, ulus düşüncesinin temelindeki yurttaşlığa dayalı siyasal projenin gücünü sarsmaktadır. Modern toplumda insanları bir arada tutan bağ esasında siyasal olan ulusal bir olgudur. Ortak yaşamın ekonomik ve toplumsal boyutuna verilen önemin artması, siyasal topluma bağlılığın değerini ekonomik etkinliğe katılımın kurduğu bağlar yararına düşürmüştür.³⁷ Gündelik politik çıkarların dışındaki alanda ele alınan insanların her birinin akıllı varlıklar olarak karşılıklılık esasının hüküm sürdüğü insan ilişkilerinde kendi çıkarını gözetecek şekilde davranışlar sergileyeceği kabulüne dayanan kapitalist toplum formu, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında başlayan gelişmelerle birlikte değişikliğe uğramıştır. Yirminci yüzyılın ilk on yıllık döneminin sonunda tamamlandığı görülen bu süreçte rekabeti kısıtladığı gerekçe gösterilerek yasal engellere takılmasına karşın örgütlenen gruplar sözleşme talepleriyle liberal toplum imgesine uygun olarak algılanan birey modeli ve ona dayanan sözleşme serbestisini zarara uğratan etkiler doğurmuştur.³⁸ Kapitalizmin on dokuzuncu yüzyıldaki gelişmelerin ürünü olan konuşma, mülk edinme hakkı gibi mahkemeler tarafından korunan

35 **Touraine**, Modernliğin Eleştirisi, s. 150-151, 387.

36 Gianfranco **Poggi**, Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım, 9. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 125, 139-140.

37 **Schnapper**, Yurttaşlar Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair, s. 15, 17, 19.

38 Mehmet Tevfik **Özcan**, Hukuk Sosyolojisine Giriş, 5. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 160-162.

sivil hakların bir yan ürünü olarak gördüğü siyasal iktidarın kullanımına katılım hakkını içeren ve resmi bir kimlik niteliğini haiz siyasal hakların bağımsız bir haklar kategorisi olarak yurttaşlıkla ilişkilendirilmesi yirminci yüzyılda gerçekleştirilmiştir.³⁹ Yirminci yüzyılda dünyanın eşitsizlikleri derinleştiren bir gelişme olarak kapitalizmin varlık gösterdiği her bölgesinde, sosyal hakların yurttaşlığın bünyesine dahil olması temelinde sorunlar farklı biçimlerde varlığını hissettirir. Welfare State yurttaşlığın demokratik bir bileşen içeren yeni kapsamını, dayanışma mekanizmasını değişken ölçülerde uygulamaya koyarak, toplumsal tanınmadan hareketle belirlemektedir. Zenginlerle fakirlerin eşit haklarının olduğu antropolojik faaliyet kategorisine karşılık gelen bu zeminin evrenselleştirilmesiyle demokratik bir bileşen içeren yeni kapsamıyla siyasi gövde biçimlenir. Devlet tarafından güvence altına alınan sosyal hakların evrenselcilik ilkeleri aracılığıyla kazandığı bu sosyal yurttaşlık boyutuna emekçiler arasında rekabeti giderek besleyen ulusal sınırların belirsizleşmesi zarar vermiştir. Yine bununla bağlantılı olarak emek aleyhine yaşanan bir gelişme olan bireysellik dolayısıyla girişimcilik, iletişim gibi kategorilerin öne çıkması, mesleki ilişkilerde yol açtığı bozulmayla evrenselcilik ilkelerini tahrip etmiştir.⁴⁰

1950’de T.H. Marshall’ın formüle ettiği sosyal yurttaşlık, on dokuzuncu yüzyılda, sınırlı sayıda yurttaş kapsayan sosyal sözleşme teorisine dayalı olarak meşruluğun sürdürülemeyeceği gerçeğinden hareketle devletin yasama politikasında kapsam dışı kalmış çoğunluğun yurttaş yapılmasına ilişkin olumlu edimde bulunması yönündeki gelişmelerin ve kamusalığın siyasal evreninin gruplar lehine genişlemesini içerir.⁴¹ Marshall’ın savaş sonrası dönemde İngiliz işçi sınıfının kültürel dışlanmasından hareketle geliştirdiği teorisi ortak yurttaşlık haklarının ortak ulusal kültürle bütünleşmedeki işlevine ilişkindir. Britanya bağlamında birçok liberal işçi sınıfı örneğinden hareketle ortak yurttaş haklarının tarihsel ola-

---

³⁹ Ali Yaşar **Sarıbay**, *Siyasal Sosyoloji*, 1. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, s. 97-98.

⁴⁰ Etienne **Balibar**, *Yurttaşlık*, MonoKL Yayınları, İstanbul 2016, s. 59-65.

⁴¹ **Özcan**, *Modern Toplum ve Hukuk Devleti*, s. 127.

rak dışlanmış grupların ulusal kültürle bütünleşmesini sağlayacağını varsaymıştır.⁴² Marshall'a göre yurttaşlık hakları tarihsel açıdan medeni, siyasal ve sosyal hakların bir araya gelmesiyle gelişmiştir. Bireysel özgürlük konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü, adalet hakkı gibi hak ve özgürlükler medeni hakların unsurları olarak koruma altına alınmıştır. Daha sonraki aşamada siyasal haklar, yani siyasal karar alma sürecine katılım hakkı gelmiştir. Son olarak eğitim hakkı ve sosyal hizmetler gibi refah ve sosyal güvenlikle ilgili sosyal haklar oluşmuştur.⁴³

1980'li yıllar önemli dönüşümlere yol açarken beraberinde ulusal entegrasyonun bir boyutunu oluşturan yurttaşlık kavramında olduğu gibi ulus devlet ve ona bağlı kavram ve kurumların anlamına ilişkin meşruiyet tartışmalarına zemin hazırlamıştır.⁴⁴ Günümüzde küreselleşme ve kültürcü hareketler ulusal toplulukların bütünlüklü oldukları iddiasına meydan okumaktadır.⁴⁵ Küreselleşme olgusu yurttaşlık üzerinde etkisini devleti zayıflatarak göstermektedir.⁴⁶ Milliyet ile siyasal üyelik arasındaki bağ ulus devletin egemenliğinin küresel, bölgesel ve yerel düzeyde zayıflamasıyla birlikte giderek kopmaktadır.⁴⁷ Ulus devletlerin iç hukuklarına doğrudan müdahale etme yetkileriyle modern ulus devletin sınırlarını belirsizleştiren Avrupa Parlamentosu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Uluslararası Tahkim Kuruluşları gibi ulus-ötesi yargı kuruluşlarının örgüt-

---

⁴² Will **Kymlicka**, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015, s. 300.

⁴³ **Marshall/Bottomore**, s. 21. Neocleous'a göre yurttaşlığa dair yapılan en kapsamlı değerlendirmelerden biri olarak Marshall'ın haklar aracılığıyla ortaya koyduğu yasallığın vurgulandığı yurttaşlık düşüncesi, yönetim ve devletin rolünü arka plana atması bakımından tehlike taşımaktadır. Bkz. Mark **Neocleous**, *Sivil Toplumu Yönetmek*, 1. Baskı, Nota Bene Yayınları, Ankara 2013, s. 186, 189.

⁴⁴ **Üstel**, s. 50.

⁴⁵ **Gülalp**, *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma*, s. 15.

⁴⁶ Quentin **Skinner/Bo Strath**, *Devletler ve Yurttaşlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 49.

⁴⁷ **Gülalp**, *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma*, s. 16, 180.

lenmesi yurttaşlık kurumunun medeni, siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlara cevap vermekte zorlanan ulusal niteliğini tehdit eden gelişmelerdir.⁴⁸

Aydınlanmacı evrenselci paradigmanın 1980'lerden başlayarak eleştiriye açılmasıyla geleneksel meşruiyet zemini kayan yurttaşlık kavramının değişen doğası çağdaş siyaset kuramının günümüzdeki tartışma temalarındandır.⁴⁹ Aydınlanmanın evrenselci paradigması doğrultusunda kolektif yaşam insan toplulukları arasındaki benzerlikler temelinde oluşurken 1980'lerin ikinci yarısından itibaren ulus devleti oluşturan çeşitli toplulukların din, dil, etnik aidiyet temelinde farklılıklar üzerinden kimlik talebinde bulunduğu görülmektedir. Tanınma yolundaki hak iddialarını da içeren bu taleplere etnik topluluğun üyeleri açısından tatmin edici bir çözüm sağlanamaması merkezi devletlerin ulusçulukları ile mikro ulusçuluklar arasındaki açık ya da örtük çatışmalara zemin hazırlamaktadır.⁵⁰ Günümüzde sosyal statü, etnik köken, renk, inanç, toplumsal cinsiyet gibi özelliklere dayalı her düzeyden yeni hak talepleri ulus devletin haklar bütünü içinde değerlendirdiği geleneksel yurttaşlık anlayışının sarsılmasıyla birlikte demokrasiler açısından sorun teşkil etmektedir. Hak temelli yurttaşlık ve haklar anlayışındaki çözülmeye ilgili bu durum, özgül ihtiyaçları olan bireylerin (yurttaşların) varlığı gerçeğinden yola çıkılarak yapılacak yeni bir yurttaşlık ve haklar tanımı tartışmasını zorunlu kılmaktadır.⁵¹ Aile bağları, hemşehricilik ilişkileri, etnik ve dini bağlar gibi geleneksel nitelikli toplumsal aidiyet biçimleri bugünkü sermayenin giderek artan küreselleşme süreci içinde zayıfları koruyan bir sosyal mekanizma olarak yurttaşlık temelinde tanımlanan aidiyet biçimlerinin yerini alabilmektedir.⁵²

Pek çok ülkede ve uluslararası örgütte azınlık hakları terimiyle ifade edilen kültürel farklılıkların siyasi ve kurumsal olarak tanınması ve korunması meselesi bir diğer ifadeyle demokratik toplumlarda yurttaşlığın hangi

48 **Marshall/Bottomore**, Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar, s. 147, 165.

49 **Üstel**, s. 51.

50 **Üstel**, s. 35.

51 **Üstel**, s. 47-48.

52 İoanna **Kuçuradi**/Bülent **Peker**, İnsan Hakları, 2. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 228-229.

biçimleri alması gerektiği sorusu ‘birlikte yaşamayı’ ve aidiyet rejimlerini ele almayı gerektirmektedir.⁵³ Çokkültürlülük kuramı ve pratikleri siyasi birlik ve kültürel çoğulculuk arasında yeni bir denge arayışıyla kültürel farklılıkların tanınmasında çok eşlilik gibi bireyin zarar görmesine neden olan, eşitsiz prensiplere dayanan pratikleri yasaklayarak demokratik rejimlerin kurucu unsuru olan insanın temel haklarını ve toplumların sosyal, siyasi bütünlüğünü ve kalıcılığını sağlamak amacıyla açık sınırlar koymaktadır.⁵⁴ Doytcheva bugün yerel alanda siyasi ademi merkezizetçilik, uluslararası alanda da Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği gibi yeni siyasi aktörlerin ortaya çıkması çerçevesinde kültürel çeşitliliğin daha fazla göz önüne alınması yolunun açıldığını belirtir. Doytcheva’ya göre yurttaşlık ile milliyet arasındaki tarihsel bağ değişmez değildir. Bununla birlikte bu değişikliklerin azınlık hakları terimleriyle ifade edilen kültürel özgüllüklerin kurumsal olarak tanınması konusunda zayıf bir etkisi olduğunu ortaya koyar. Ulusal yurttaşlığın ağırlığı karşısında milli olmayan, dezavantajlı grupların durumunda ve kendini ifade koşullarında iyileşme sağlayabilecek yeni yurttaşlık biçimlerinin oluştuğu yönünde gerçek bir etkiden söz edilemese de bir yüzyıl içerisinde ulusal toplumların kurumlarının kültürel çeşitliliğe daha misafirperver olma yönünde ilerleme gösterdiği gözlenmektedir.⁵⁵

II. MODERN SOSYOLOJİ KURAMININ İŞLEVSELÇİ YAKLAŞIMI BAĞLAMINDA YURTTAŞLIK

A. İşlevselciliğin Entelektüel Kökleri: Emile Durkheim

Aydınlanma filozoflarının geliştirdiği klasik modernlik anlayışı, akılcılaştırılmış bir toplum yaratma girişimidir ve bu anlayış katı, devrimci bir nitelik taşımıştır.⁵⁶ Henüz toplumbilim doğmamışken bile düşünceye yerleşmiş olan toplumbilimselcilik modernist görüşün temel ögesidir.⁵⁷ Touraine’e göre toplumbilim, toplumsal yaşamın incelenmesi olarak değil,

⁵³ Milena Doytcheva, Çokkültürlülük, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 81, 88.

⁵⁴ Doytcheva, s. 85, 88.

⁵⁵ Doytcheva, s. 81,89, 91, 94-96.

⁵⁶ Touraine, Modernliğin Eleştirisi, s. 33-34, 43, 45-46.

⁵⁷ Touraine, Modernliğin Eleştirisi, s. 33, 388. “*Toplumbilimselcilik: Tarihselcilik’le yöntimsel olarak benzerlik gösteren ve toplumbilimin gelişmesiyle birlikte, her türden*

Fransa'da, modernliği toplumsal ve kültürel bütünleşmeyle bağdaştırma amacıyla verilen istikrarlı bir çaba sonucunda oluşmuştur.⁵⁸ Klasik toplumbilime göre değerlerin kaynağı toplumdur. İyi olan, topluma yararlı, kötü olan ise onun bütünleşmesi ve işleyişine zarar veren şeydir. Klasik toplumsal düşüncede toplum kavramı bir araştırma konusu olarak değil, davranışları değerlendirmeye yönelik bir ilkeye dönüşerek açıklayıcı anlamda egemen olmuştur.⁵⁹ Bireyleşmeyle toplumsallaşmayı özdeşleştiren bu anlayışta akılcı ve dengeli bir toplumun yaratılması doğrultusunda statüleriyle tanımlanan bireyi, Homo sociologicus'u çıkar değil beklentiler yönlendirir.⁶⁰ İnsan artık yurttaş, işçi, baba gibi rolleriyle tanımlanan bir toplumsal edimcidir ve edimcilerle sistem arasında "doğal" bir ilişki vardır.⁶¹

Karşılıklı rıza perspektifinden hareketle toplumsal düzenin yeniden üretiminde odak noktasına fikir birliği arayışını koyan sosyal uyumun doğasını kavrayış geleneği, bir on dokuzuncu yüzyıl insanı olarak, Eski rejim ile yapıları henüz oturmamış olan modern toplum arasındaki geçiş döneminde yaşadığının bilincinde olan Durkheim'la başlar.⁶² Toplumsal bağların zayıflamasının önemli bir konu olarak hala tartışıldığı günümüzde arkaik ve modern bütünleşme şekillerini karşı karşıya getiren mekanik dayanışma ve organik dayanışma şeklindeki çift başlılık bulgusal niteliğini korumaktadır. Nüfusun hacminin artması sonucu küçük toplulukların yavaş yavaş dönüşmesi fikrinden hareket eden Durkheim için bir gerçeklik seviyesi olarak kendine has oluşuna dikkat çektiği toplumsal olanın evrimi uzun vadede adım adım ilerleyen bir karmaşıklıkla ve farklılaşma sürecidir. Durkheim'a göre bireysel bilinçler üzerindeki etkisi artık eskisi kadar güçlü olmayan bir bütünleşme mekanizması olarak ortak inançlar ve

---

olayın açıklamasını toplumbilimle bağlantılandırma eğiliminde olan düşünce akımı.''
Bkz. Alain Touraine, Modernliğin Eleştirisi, s. 415.

58 **Touraine**, Modernliğin Eleştirisi, s. 387, 408.

59 **Touraine**, Modernliğin Eleştirisi, s. 29-30, 33, 388.

60 Alain **Touraine**, Demokrasi Nedir?, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s. 120; Touraine, Modernliğin Eleştirisi, s. 283, 387.

61 **Touraine**, Modernliğin Eleştirisi, s. 32, 112, 388.

62 Th. **Jansen/N. Chioncel/H. Dekkers**, Social Cohesion and Integration: Learning Active Citizenship, British Journal of Sociology of Education, Vol. 27, No. 2, Apr., 2006, s. 190 ; Jacques **Coenen-Huther**, Durkheim'ı Anlamak, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 11, 41-42.

duyguların yani ortak bilincin yerini yeni bir dayanışma türü olan organik dayanışmaya hayat veren işbölümü ve gelişmiş bir bağımlılık ortaya çıkaran uzmanlaşma almaktadır.⁶³

İktidar ve iktidarın temellerinden hareket eden Hobbes ve Rousseau'nun çözümlemesinde toplumsal düzen genel iradeye tabi olan bireylerin özgür kararına dayanır.⁶⁴ Akıl adına doğaya çağrıda bulunarak insanı düzenin, uyumun içine yerleştirmek isteyen Rousseau'da genel irade toplumun "varlığına" uygulanır. Rousseau'nun toplumsal eşitsizliğe karşı herkesin kendi haklarını devretmesiyle oluşan toplum sözleşmesinin ortaya çıkardığı hükümdar Durkheim'in kolektif bilincinin ve tüm toplum-bilimlerin kökenini oluşturmuştur.⁶⁵ Hükümdar hem Antik Çağ'da Atina gibi zorunlu olarak boyutları küçük olan, toplumsal bir bünye oluşturan topluluk hem de yurttaşlık ilkesi ile kolektif iradeyi harekete geçiren akıldır.⁶⁶

Giddens'a göre Durkheim'in siyasi sosyolojisi hak ettiği ilgiyi görmemiştir.⁶⁷ Giddens Durkheim'in ilk dönem ve son dönem yapıtları arasında genel bir süreklilik olduğuna işaret eder. Bunun tam olarak görülmesi için onun siyaset ve devlet teorisine yeterli dikkatin gösterilmesi gerekir.⁶⁸ Giddens'a göre Durkheim Toplumsal İşbölümü'nde "anomi", "bencillik" ve "bireycilik" şeklindeki üç boyut arasındaki karmaşık ilişkilere dair düşüncelerini ortaya koymuştur. Durkheim bu eserinde 1789 Devrimi'nin idealleri içinde cisimleşen ahlaki bireyciliğin organik dayanışmanın ön koşulu olduğu sonucuna varmıştır.⁶⁹ Bütün yapıtlarında ana sosyolojik sorun olarak modern sanayi devletine uygun otorite biçiminin ne olduğunu araştıran Durkheim'a göre klasik iktisat teorisinin ve faydacı felsefenin

---

63 **Coenen-Huther**, s. 42-43, 52-56.

64 **Touraine**, Modernliğin eleştirisi, s. 30-31.

65 **Touraine**, Modernliğin eleştirisi, s. 31-32, 35-36.

66 **Touraine**, Modernliğin eleştirisi, s. 32, 35-36.

67 Anthony **Giddens**, Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori, 6. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2020, s. 96.

68 **Giddens**, s. 98.

69 **Giddens**, s. 100.

bencilliğinden (kendi çıkarını düşünme) farklı olan bireyciliğin artması ille de anomiyeye, yani ahlaki otoritenin bozulmasına yol açmaz.⁷⁰

Durkheim'a göre demokrasi, politik bir biçim olarak birey ve devlet arasında belirli bir ahlaki ilişkinin yaratılmasına bağlıdır ve yurttaşların siyasi ve sosyal yaşamlarına sorumlu bireyler olarak katılmalarını teşvik etmektedir. Belirli bireyci değerlere dayanan düzgün işleyen siyasi örgütlenme sistemi aktif yurttaşlığı destekleyerek giderek daha özerk kıldığı bireyler sayesinde toplumun tüm sosyal alanlarında nüfuzunu güçlendirme olanağına kavuşmaktadır. Kolektif bir düzen içinde birey ve birey özgürlüğü sorununa yönelik bir endişenin ifadesi olan yazılarında Durkheim kolektivitinin temel niteliklerini bünyesinde barındıran bireye ahlaki bir statü sağlamaktadır.⁷¹

Durkheim Sosyoloji Dersleri'nde bireyin kendisiyle, aile topluluğuyla, meslek topluluğuyla ilişkisine uygulanan ahlaki ve hukuki kuralları inceledikten sonra "siyasal topluluk"la sürdürdüğü ilişkileri incelemiştir.⁷² Durkheim yönetenlerle yönetilenlerin iki ayrı toplum türü oluşturduğunu belirterek siyasal toplum nitelemesinin birinciler için kullanılması gerektiğini belirtir. Otoriteyle ona tabi olanlar arasındaki bu karşıtlık siyasal topluluk kavramının temel unsurlarındandır.⁷³ Siyasal deyimini her şeyden önce bir örgütlenme, iktidar oluşması ve bireylerin bu iktidarın etkisine maruz kalması anlamına gelir ve siyasal toplum bir takım ayırt edici niteliklerden yola çıkılarak saptanabilir. Durkheim birbirinden farklı gerçeklikleri ifade etmek için ayrı terimler kullanmayı daha uygun bulmuştur. Bireylerin tabi oldukları hükümler otoritenin edimcilerini, onu temsil eden özel memurlar topluluğunu devlet, devletin en önde gelen organı olduğu karmaşık topluluğu da siyasal toplum olarak saptamıştır.⁷⁴ Bireyin siyasal toplulukla sürdürdüğü ilişkilerin nasıl olması gerektiğini belirleyen

---

70 **Giddens**, s. 98-102.

71 Jeffrey **Prager**, Moral İntegration and Political Inclusion: A Comparison of Durkheim's and Weber's Theories of Democracy, Social Forces, Vol. 59, No. 4. Special Issue, Jun. 1981, s. 919-920.

72 Emile **Durkheim**, Sosyoloji Dersleri, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 91.

73 **Durkheim**, Sosyoloji Dersleri, s. 91.

74 **Durkheim**, Sosyoloji Dersleri, s. 91-92, 97.

onaylanmış kuralların bütününden oluşan yurttaşlık ahlakı, yurttaşların devlete, devletin de bireylere karşı vazifelerini kapsamaktadır.⁷⁵

Bireyin kolektivitede özümlemesine karşı olan Durkheim demokratik toplumda ahlaki birliğin kaynağını sivil toplumun oluşturacağını ve devletin de sivil topluma tabi olması gerektiği görüşünü savunmakla birlikte aracı konumdaki kurumları ele alışı onun pozitivist paradigma içinde kaldığını gösterir. En üstün ilke olarak toplumsal birliğe giden yolda işlevini bürokratik bir yapıya yakın biçimde sürdüren ara konumdaki kurumlar, uyumlu bir topluluğu amaçlaması bakımından kolektivist nitelik taşır. Meslek birliklerinin bürokratik içerimleri halkın muhalefetinin ve çıkar çatışmalarının ifadesine imkan tanımaz. Toplumsal düzeni sağlama çabalarında bireysel farklılıkları ve çıkar çatışmalarını birleştirme işlevini gören yapısı bu kurumların demokratik potansiyeli önünde engel teşkil eder.⁷⁶

Başta Durkheim olmak üzere beşeri bilimler araştırmacıları ulusal olguyu nesnel bir biçimde düşünme iddiası ile ulusun temelde siyasal olan boyutunu yok sayar. Siyasetin özerkliğini dile getirmeyen Durkheim siyasal ortak yaşamın maddi şartlarına bağlı kılmaya çalıştığı ölçüde demokratik ulusun gelişimi sorununu ortaya koyamamaktadır. Genel olarak toplum ile ulusal yapısı olan siyasal toplum arasında ayırım yapmayan, siyasal rejimin toplumsal yaşamdaki sonuçları hakkında açıklama sunmayan bu toplumbilimsel bakış açısının karşısında benzer ekonomik ve teknik gelişme gösteren tüm ülkelerde demokratik ulusun ortaya çıkmaması gerçeği durmaktadır.⁷⁷

Toplumunu bir insanlar toplamı olarak kişiler arasında aktedilmiş toplumsal bir sözleşmeye dayalı değil de organik olarak bütüncül bir bakış açısıyla ele alan Durkheim, sosyal sistemlerde toplumsal bütünleşme analizinin temellerini atan bir kuramcı olarak ‘yapısal işlevselciliğin’ bir kurucusu olarak değerlendirilmiş, bu görüş daha sonra Parsons’ın *The Social System* (1951) gibi önemli çalışmalarıyla da desteklenmiştir.⁷⁸ Toplumsal tutunumun doğasına yönelen Durkheim sosyolojisiyle bağlantılı olan bu

⁷⁵ **Durkheim**, *Sosyoloji Dersleri*, s. 91, 97.

⁷⁶ Alan **Swingewood**, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, 4. Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2014, s. 134-136.

⁷⁷ **Schnapper**, *Yurttaşlar Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair*, s. 178-179, 188.

⁷⁸ **Turner**, *Klasik Sosyoloji*, s. 158-159.

yaklaşım, toplumsal düzenin inşası ve bireylerin toplumsal düzen içerisindeki yeri üzerine odaklanmaktadır.⁷⁹

B. Sosyal Teori Olarak İşlevselcilik

Yapısal işlevselcilik olarak da bilinen işlevselcilik toplumu bir sistem olarak görmektedir. Çeşitli kurumların, varlıkların ve faaliyetlerin önemini vurgulamasıyla öne çıkan bu terime göre şeyler sistemin sürdürülmesine olan etkisine göre işlevsel, ters işlevsel ya da işlevsiz olarak nitelendirilmektedir. Bir diğer deyişle işlevselcilere göre şeyler sistemin devamında rol oynayabilmekte, sistemin bozulmasına yol açabilmekte ya da sistemde hiçbir rol almayabilmektedir.⁸⁰ Toplumların nasıl işlediğini anlamayı sağlayan bu bakış açısı çıkarlar ve toplumsal değişmeden çok değerlere ve toplumun güven ve gereksinmelerini karşılayacak olan toplumsal denetime odaklanmakta ve her ne kadar Parsons herhangi bir ideolojik anlam taşımadığını savunsa da 1980'lerden önce muhafazakâr bir yaklaşım olarak toplumların genel yapısını çözümlenmede kullanılmıştır.⁸¹ Bazı eleştirmenlerce işlevselcilik toplumsal değişim sürecini, güç ve çatışmayı etkili bir şekilde ele alma yeteneği olmaması gerekçesiyle yerilmektedir.⁸² Onlara göre statükoyu sürdüren ve toplumlardaki ahenk ve dengeyi güçlendiren şeylere odaklanan işlevselcilik aslında tanım gereği değişmeye karşı yani durağandır. Sistemde değişime ya da bozulmaya yol açan ve sistemin devamında rol almayan olgularla yeterince ilgilenmemektedir.⁸³

Toplumsal bir iktidar olarak hukukun normatiflik, düzenlilik, kurumsallık ve zorlayıcılık olmak üzere dört özelliği vardır. Hukukun toplum

⁷⁹ Sibel **Özbudun**/Balki **Şafak**/N. Serpil **Altuntek**, Antropoloji, 5. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara 2016, s. 122-123.

⁸⁰ Arthur Asa **Berger**, Kültür Eleştirisi Kültürel Kavramlara Giriş, 2. Baskı, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 151. Ayrıca: "İşlevselciler toplumun birbirine bağlı parçalardan oluşan bir sistem olarak anlaşılması gerektiğini savunurlar. Toplumsal yaşamın farklı parçaları birbirine bağlıdır ve toplumsal düzene ve onun yeniden üretimine katkıda bulunarak işlevler gerçekleştirir." Bkz. Bryan S. **Turner**, Sosyoloji Sözlüğü, 1. Basım, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 458.

⁸¹ Ruth A. **Wallace**/Alison **Wolf**, Çağdaş Sosyoloji Kuramları Klasik Geleneğin Geliştirilmesi, 7. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018, s. 105-106.

⁸² **Berger**, s. 152; George **Ritzer**/Jeffery **Stepnisky**, Modern Sosyoloji Kuramları, 2. Baskı, De Ki Basım Yayım Ltd., Şti., Ankara 2018, s. 115.

⁸³ **Berger**, s. 152; Emre **Kongar**, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, 20. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2017, s. 156.

olgusu içinde ortaya çıkmış kendine özgü özellikleri toplumsallığın sürdürülmesini ve yaşamın devamını sağlar. Uyuşmazlıkların çözümü, davranışların düzenlenmesi, yaşam koşullarının geliştirilmesi, toplumun, grubun dış tehlikelere karşı korunması, kamu gücünün (toplumsal gücün) örgütlenmesi ve meşrulaştırılmasının yanı sıra bunların tümünü yerine getirebilmek için kendi örgütlenmesini gerçekleştirme işlevi bulunan hukukun yurttaşların, yurttaş olmayanların ve vatansızların statüsünü belirleyerek sosyal grubun ve toplumun üyelerinin tanımını yapma işlevi vardır. Sağlam bir devamlılık ve kalıcılık gösteren gruplaşmayla bağlantılı şekilde gelişen olaylar içinde kendiliğinden ortaya çıkan toplumsal (sosyal) bir oluşum olan hukuk, hiçbir sosyal grup türdeş olmadığından, toplumun faaliyetlerine kimlerin tam kimlerin bölümsel olarak katılacağına saptanmasının ardından karşılıklı ilişkilerin belirlenmesi işlevi içinde seçme ve seçilme haklarında olduğu gibi yurttaşlar içinde kimlerin ne tür yurttaşlık görevi yapabileceğini, suçlulara uygulanacak rejimi, toplumun siyasal ideolojisi ve sistemine ters düşecek davranışları ve bunlar karşısında alınacak önlemleri ele alır.⁸⁴

Toplumdaki iktidar düzenekleri içinde anlaşılabilir olan hukukun, modern toplumun bütünleşmesinin sürdürülmesinin gerçekleşme koşullarını açıklamadaki gerekliliği göz önünde bulundurulduğunda, onun koruyucusu ve dayanağı olan verili iktidar sistemini toplumsal taleplerin ya da toplumsal kurumların ardına bilinçli olarak gizleyen işlevselci yaklaşımın tam anlamıyla aydınlatıcı olmadığı görülmektedir.⁸⁵ İşlevselci sosyolojik teorinin genel bir teori olarak yaptığı açıklamalar insanların eylemlerinin ve bakış açılarının karmaşık belirleyicilerinin tümünü kendiliğinden göstermemektedir. Her ne kadar hukuk doktriniyle ilişkilendirilen kabul görmüş fikir akımlarının sosyal kökenlerini ve yayılma mekanizmalarını ortaya koysa da bireyler olarak yurttaşların hukuku benimsemeleri ya da reddetmeleriyle alakalı mekanizmaları, motivasyonları ve tutumları hesaba katmada tam anlamıyla yeterli değildir. Modern Batı devletlerinde yurttaş üzerindeki politik iktidarını başat normatif düzenin kuralları aracılığıyla icra etmeye dayandıran yönetim anlayışında merkezi bir konumda olan devlet hukukunun toplum içinde özel işlevlere sahip ayrık bir düzen ol-

---

84 Niyazi **Öktem**/Ahmet Ulvi **Türkbağ**, Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2012, s. 250, 260-263.

85 **Özcan**, Hukuk Sosyolojisine Giriş, s. 128-130, 134.

duğu fikri ve diğer pozitivist yönelimli ampirik çalışmalar, hukukun yurttaşların bilincinden ayrı düşüşüne doğru bir eğilim olduğunu göstermektedir.⁸⁶

C. Talcott Parsons, Yurttaşlık ve Modern Toplum

1. Parsons'ın 'Genel' Kuramında Toplumsal Farklılaşma ve Toplumsal Düzen Meselesi

Modernlik fikrinin zaferinin yaşandığı on dokuzuncu yüzyıl boyunca, toplumsal ve siyasal seferberlikle doğal yasa kolektif iradeye, birey kamusal bir varlığa dönüştürülür.⁸⁷ On dokuzuncu yüzyıla, farklı ülkelerde farklı biçimlerde de olsa, ekonomi, toplum ve ulusal varlığın birbirine bağlı olduğu, kolektif deneyimin "toplum" olarak adlandırılan temel bir birliği bulunduğu düşüncesi egemen olmuştur. Parsons bu toplumsal oluşumun siyaset, ekonomi, eğitim ve adalet olmak üzere dört ana işlevi olduğunu göstermiştir.⁸⁸ Eyleme ilişkin genel bir kuram oluşturan Parsons "eylem"i sistemin işleyişi açısından işlevsel ya da işlevsel olmayan tutumlarla özdeşleştirdiği için toplumsal yaşama ilişkin bütünsel bir görüş sunar. Yirminci yüzyılın ortasında klasik toplumbilime en gelişkin biçimini veren Parsons'ın en az Durkheim ve Weber kadar gelenek/modernlik karşıtlığına bağlı görüşü modern olma iddiası taşımaktadır.⁸⁹ Weber, Durkheim, Spencer ve Freud'un yaklaşımlarından etkilenen Parsons çalışmalarında bu teorilerin bir sentezi olan tek bir 'genel kuram' yaratmayı amaçlar.⁹⁰

Toplumun nasıl mümkün olduğunun kökenlerini Hobbes'un toplumsal sözleşme kuramı ve Leviathan'daki devlete dayandıran bir sosyolojik açıklama sunması bağlamında başvurulabilecek olan yirminci yüzyıldaki analitik konumuyla Parsons'ın uzlaşma kuramında toplumsal düzenin sü-

⁸⁶ Roger Cotterrell, Hukuk Sosyolojisi, 1. Baskı, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 191-193.

⁸⁷ Touraine, Modernliğin eleştirisi, s. 78, 85.

⁸⁸ Touraine, Modernliğin eleştirisi, s. 118, 119.

⁸⁹ Touraine, Modernliğin eleştirisi, s. 319, 388.

⁹⁰ Kongar, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, s. 155, 157, 161.

regelmesinin ortak değerlerin ve normların içselleştirilmesinin sonucu olduğu varsayılır.⁹¹ George Homans'ın da vurguladığı gibi toplumsal düzen, yani bireylerin toplumsal beklentilere neden uyduğu sorusu Parsons'ın teorisinin temel konusudur ve bu noktada toplumun en temel parçası olarak belirlediği eyleme odaklandıktan sonra eylemin nasıl iradi eylem birimi içinde meydana geldiğini betimleyen Parsons sorunun cevabının normatif düzen yani normlara dayalı bir toplumsal düzen olduğu sonucuna varır.⁹² Durkheim'in bireylerin grup yaşamına hayati bağımlılığı olduğu görüşünü kabul ederek toplumda bir arada yaşayan her bireyin ahlaki olarak etkili bir şekilde kısıtlanabileceğini düşünen Parsons normatif konsensusun toplumun entegrasyonunun nihai temeli olduğunu dolayısıyla bu kısıtlamanın toplumsal düzenin evrensel garantörü olduğunu düşünür.⁹³

Parsons'ın genel eylem kuramı, temel çözümleme birimi simgesel sistemler olan '*kültürel*', temel birimi rol etkileşimi olan '*toplumsal*', temel birimi yapıp eden insan olan '*kişilik*' ve temel birimi biyolojik anlamda insan olan '*davranışsal organizma*' düzeyinde olmak üzere işlevselciliğin devamlı olarak belirttiği birbirleri ile karşılıklı bağımlılığı olan dört sistem içermektedir.⁹⁴ Geliştirdiği dört işlev şemasını tüm nesnelere ve daha geniş alanlara uygulayan Parsons'a göre belirli işlevsel şartları taşımaksızın varlığından prensip olarak söz edilemeyecek olan her sistemin amacı kendi mevcut çevresiyle ilişkilerinde kendi değişimini takip ederek, çevre şartlarının değişimine göre optimal bir denge üretmektir.⁹⁵

---

91 Bryan S. **Turner**/Chris **Rojek**, *Toplum ve Kültür*, İslık Yayınları, İstanbul 2019, s. 120, 127, 142.

92 Kenneth **Allan**, *Çağdaş Sosyal ve Sosyolojik Teori*, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s. 42, 147-148.

93 Thomas **Burger**, Talcott Parsons, The Problem of Order in Society and The Program of an Analytical Sociology, *American Journal of Sociology*, Vol. 83, No. 2, Sep. 1977, s. 321-322.

94 **Wallace/Wolf**, s. 55-57.

95 Yunus **Yoldaş**, *Sistem Kuramı*, 3. Baskı, Derin Yayınları, İstanbul 2013, s. 21-22.

Analitik bir perspektif sunan Parsons'ın sistem teorisi, özel olarak bireyciliğin gelişmesi ışığında bütünselliğin korunmasını sistemin özelleşmiş dört temel işleviyle ilgili geliştirdiği şema ile açıklar.⁹⁶ Bir sistemin uyumluluk hali demek olan dengeyi muhafaza eden ve yeniden kuran kurum ve yapıların işlevini görmesine ilişkin açıklamalarında Parsons işlevsel sistem sorunları üzerinde dururken AGIL harfleri ile ifade ettiği uyum, amaca ulaşma, bütünleşme ve örüntünün muhafazası olmak üzere bütün eylem sistemlerinin dört büyük '*ihtiyaç*'ı bulunduğuna işaret eder.⁹⁷

Sağladığı soyut analitik şema ile işlevleri dörde bölen Parsons'ın analizi bütünleyici işlevle ilişkili durumda olan hukukun konumunu açıkça belirlemeyi mümkün kılmaktadır.⁹⁸ Parsons gerek camia üyelerinin eşit yurttaşlık bağı üzerine kurulu olan sosyal dayanışma sistemi ile ilgili olan bütünleyici alt sistemi yani maddeten özerk toplumsal camiaı gerekse içerisindeki işlevsel ve yapısal farklılaşmaların karmaşıklığı giderek artmakta olan sosyal sistemin idame edilmesini hukuk sisteminin maddi özerkliği temelinde açıklamaktadır.⁹⁹ Cotterrell'e göre Parsons'ın sosyal unsurlarda yüksek düzeyde farklılaşmanın niçin modern Batı toplumlarında ortaya çıktığına ilişkin görüşleri, Durkheim'in fikirlerinin en genel ve soyut düzeyde özel bir uygulanişından ibarettir.¹⁰⁰ Parsons birçok başka ve daha eski toplumdan farklı olarak modern toplumlarda bulunan karmaşık farklılaşmaları yani hem işlevsel alt sistemlerdeki hem de normatif yapının unsurlarındaki yüksek düzeyde farklılaşmaları tanımakla Durkheim'in ötesine geçen bir anlayış ortaya koyar.¹⁰¹ Parsons'ın teorisinde hukuk bütünleyici işlevle ve hiyerarşik olarak sıralı değerler, normlar, kolektiviteler ve rollerden oluşan normatif yapının özgül bir seviyesiyle- toplumsal normlarla- ilişkili durumdadır. Modern Batı toplumlarında normatif yapının bu dört unsuru açıkça ayrılmıştır. Hukukun bütünleyici alt sistemle yani üyelerinin eşit yurttaşlık bağı üzerine kurulu bir sosyal dayanışma sistemi olan toplumsal camia ile özel bir bağı vardır.

⁹⁶ Mathieu Deflem, Hukuk Sosyolojisi, 1. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2019, s. 107.

⁹⁷ Wallace/Wolf, s. 70-71.

⁹⁸ Cotterrell, s. 121-122, 124.

⁹⁹ Cotterrell, s. 122, 125-126.

¹⁰⁰ Cotterrell, s. 125.

¹⁰¹ Cotterrell, s. 124,126.

Toplumsal camianın hukuki temeli alt-sistem farklılaşmasının (ekonomi, siyaset vs.) teminat altına alınışında önemli bir rol oynar.¹⁰²

2. Parsons'ın Evrimsel Modeli ve Yurttaşlık

1960'larda Parsons işlevsel boyutlarının her birinde değişiklikler geçirerek daha yüksek bir organize karmaşıklık seviyesine ulaşan gelişmiş sosyal sistemlerin evrimsel değişimine odaklanmıştır.¹⁰³ Parsons'ın 1960'ların başlarında ortaya koyduğu toplumun bir biçimden tamamen farklı bir biçime doğru gelişimi ve evrimi bağlamında toplumsal değişme ile ilgili düşünceleri Durkheim'ın görüşlerinin kapsamlı hale getirilerek ve Spencer'ın farklılaşma kavramı kullanılarak kalıp değişkenler tipolojisi ve dört işlevi modelinin geliştirilmesidir. Parsons'ın yapılar (örüntülü ve dengeli ilişkiler) ve süreçler'i (sistem içinde yer alan evrimsel değişimler) içine alan evrimsel modeli evrim ve ilerlemeyi aynı anlamda görmesi yönüyle toplumsal değişimin olasılıklarına iyimser yaklaşır ve bütünleşme üzerine odaklanan Durkheim'ı izleyerek düzen sorunu üzerine odaklanır.¹⁰⁴

Liberal teorisyen Parsons'ın genel eylem teorisinin sağladığı analitik kalıp üzerinde geliştirdiği yurttaşlık analizi görece kapsayıcı bir sosyal düzene ulaşmanın yoluyla ilgilidir.¹⁰⁵ Çalışmalarında ulus devletin sınırlarına bağlı kalan Parsons işlevselcilik ve evrim birlikteliği temelinde açıkladığı modernizasyon teorisinden hiçbir zaman küresel bir fenomen olarak söz etmemiştir.¹⁰⁶ Sistematik olarak gelişen dayanışma yapılarına dayandırdığı modernite teorisinde Parsons'ın sürekli üyelik ve kapsayıcılık konularına değinerek yurttaşlığı temel bir sosyolojik yapı olarak sunması onun çağdaş Batı toplumu analizi için bu kavramın belirleyici olduğunu

---

¹⁰² Cotterrell, s. 122, 124-125.

¹⁰³ Frank J. Lechner, Parsons on Citizenship, Citizenship Studies, Vol. 2, No. 2, 1998, s. 182.

¹⁰⁴ Wallace/Wolf, s. 222-223, 232-234, 240-241.

¹⁰⁵ Lechner, s. 180, 194.

¹⁰⁶ Peter Kivisto, Parsons and Beyond, Acta Sociologica, Vol. 47, No. 3, Sep. 2004, s. 291-292.

göstermektedir.¹⁰⁷ Parsons'ın Hegel tarafından daha önce atılmış temel-lerin ardından, onu anımsatır şekilde sentezlemeye giriştiği geleneğin ve modernitenin normatif iddiaları fazladan kanunlar sisteminin bir uzantısı olan yurttaşlık kompleksini içerir. Moderniteyle gelenek, bireycilikle kolektivizm ve Gesellschaft'la Gemeinschaft arasındaki sentezlerin ardında piyasa ve bürokrasinin birbirinden farklı bireyci örüntülerinden ayrılan üç hak kategorisi çerçevesinden anlaşılabilir yurttaşlık kompleksinin temsil ettiği bireyci örüntüyle beraber Hegel'de olduğu gibi her şeyden önce kanun ve birliklerden oluşan bir çerçeve olarak anlaşılabilir modern toplumsal camianın yani ulusun dayanışmacı boyutu bulunur.¹⁰⁸ Parsons'ın modernleşme sürecine dair genel görüşünün bir parçası olarak yurttaşlık, kuramsal bir çerçeveyi ve ahlaki bir yasayı temsil eden kalıp değişkenlerin Gesellschaft kanadının kurumsallaşması olarak doğan seküler bir ilkedir.¹⁰⁹ Parsons *Full Citizenship for the Negro American? A Sociological Problem* başlıklı makalesinde modern anlamda yurttaşlığı şöyle tanımlar:

*‘Burada kullanıldığı şekliyle yurttaşlık kavramı, toplumsal camia diyeceğim şeye tam üyeliği ifade eder. Bu terim, bir Gemeinschaft oluşturan, üyelerinin dayanışma veya karşılıklı sadakatinin odak noktası olan ve siyasi entegrasyonunun altında yatan rızaya dayalı temeli oluşturan bir sistem olarak toplam toplumun bu yönünü ifade eder.’*¹¹⁰

Modern toplumların entegrasyonunu yurttaşlık vasıtasıyla ele alan Parsons'a göre uygulanabilir olan bu yeni tür dayanışma modeli ilkesel olarak gönüllüdür. Parsons kendi kontrollerinin ötesinde engeller oluşturan koşullarla karşılaşan aktörlerin amaçları ve araçlarıyla bağlantılı olarak eylemlerini normatif öğe olarak adlandırdığı bağlayıcı kriterle yönlendirmesi halinde toplu olarak sosyal düzeni yaratabileceklerini öne sürmüştür. *The Social System*'de (1951) herhangi bir sosyal sistemde düzene ulaşmada ortak sürecin anahtar bir rol oynadığını ortaya koyan Parsons'da

¹⁰⁷ Giuseppe **Sciortino**, 'A Single Societal Community With Full Citizenship For All': Talcott Parsons, Citizenship and Modern Society, *Journal of Classical Sociology*, 10 (3), 2010, s. 239-240.

¹⁰⁸ Jean L. **Cohen**/Andrew **Arato**, *Sivil Toplum ve Siyasal Teori*, 1. Baskı, Efil Yayınevi, Ankara 2013, s. 107, 116, 119.

¹⁰⁹ **Turner**, *Klasik Sosyoloji*, s. 223, 288.

¹¹⁰ Talcott **Parsons**, *Full Citizenship For The Negro American? A Sociological Problem*, *Daedalus*, Vol. 94, No.4, *The Negro American*, Fall, 1965, s. 1009-1010.

normalde değerlerin içselleştirilmesiyle normlar ve diğer unsurlar arasındaki bağlantının ortaya çıktığı başarılı bir kurumsallaşma eşleştiriliyor olsa da, işlevsel olarak uzmanlaşmış bir kurumsallaşma biçimi olarak sunulan yurttaşlıkta neyin içselleştirileceği açık değildir.¹¹¹

Durkheim'ın yanı sıra dolaylı bir biçimde Spencer'dan Tönnies'e kadar uzanan çeşitli klasik kuramcılarının evrimci tanımlamasından ayrılan Parsons, herhangi bir sosyal sistemin birimleri arasındaki koordinasyonunun tanımlanmasında hem mekanik dayanışmanın hem de organik dayanışmanın var olduğu varsayımıyla basit toplumların modern toplumlardan daha az karmaşık olmadığını ortaya koymaktadır. Sosyal sistemin entegrasyonunu oluşturan bu dayanışma biçimleri arasındaki yapısal farklılaşma açısından yorumlanmasını savunduğu toplumsal evrim anlayışı çerçevesinde herhangi bir sosyal entegrasyon teorisinin yeterli olması için mekanik ve organik boyutların düzenlenmesi ve uyumlu hale getirilmesi gerektiğini belirtmektedir.¹¹²

Sosyal sistemler içindeki bütünleştirici işlevin geçirdiği değişimle birlikte yeni tür yurttaşlık insan kategorilerini tanımlayıcı ayrımlarla bir araya getirmenin ötesine geçmenin yolunu açarak farklılaşmış, çoğulcu modern toplumların daha kapsayıcı bütünleşmesinde normatif temel sağlayarak evrimsel bir sorunun çözümünde kilit rol oynamıştır.¹¹³ Yurttaşlık fikri, bir başka ifadeyle evrenselci değerler teması deneysel bir konu olmanın ötesinde Parsons'ın olgun sosyal düşüncesinin temel bileşenlerini şekillendirmiştir.¹¹⁴ Yurttaşlığın çoğu Batı toplumunda bile yeni ve kırılan bir başarı olduğunu bilen Parsons ortaya çıkan gerilimleri diğer toplumların çoğundan daha açık bir şekilde ele aldığını düşündüğü Amerika'nın liberal değerlerin kurumsallaştırılması konusunda sahip olduğu büyük kapasiteyi evrimsel baskılar ve modern liberal toplum tipinin içsel avantajlarının yanı sıra Hristiyan geleneği içinde aramıştır. Bireyleri Tanrı ile ilişkilerinde eşit derecede sorumlu olarak ele alan Protestanlık doktri-

---

¹¹¹ Lechner, s. 180-181.

¹¹² Sciortino, s. 242.

¹¹³ Lechner, s. 182.

¹¹⁴ Bryan S. Turner, Talcott Parsons, Universalism and the Educational Revolution: Democracy Versus Professionalism, *The British Journal of Sociology*, Vol. 44, No. 1, Mar. 1993, s. 1.

nine göre insanlar ancak dünyadaki metodik çalışmalarla Tanrı'yı onurlandırarak kurtuluştan emin olabilirler.Parsons'ın analizinde, bireyi daha da önemli hale getiren ve eşit kılan Hristiyan kaynaklar, çoğulcu ve demokratik bir toplum için yol göstericidir.¹¹⁵

Modern Avrupa toplumlarında yurttaş, tarihsel gelişmelerle ilişkili bir biçimde, sivil toplumun işleyiş biçimine bağlı olarak, toplumun kesitlerinin mücadele yoluyla, kademeli olarak farklı derecelerde gücü edinmesine bağlı olarak tanımlanmaktadır.¹¹⁶ Thomas H. Marshall'ın 1949'da formüle ettiği anlamda yurttaş kavramı, tarihsel bir kategoridir. Marshall'ın yaklaşımı, "İngiliz anlayışı" olarak da bilinir.¹¹⁷ Avrupa toplumlarının sahip olduğu tarihsel görecilik duygusundan yoksun olan Amerika bağlamında ise yurttaş evrenseldir.¹¹⁸ Marshall'ın yaklaşımında yurttaş terimi hem hakları hem de görevleri çağrıştırmakla birlikte hak vurgusu daha barizdir.¹¹⁹ Bu nedenle bu formülasyon bir tür "pasif" yurttaşlık olarak değerlendirilebilir. Yurttaşlığın daha aktif yanından cumhuriyetçi yurttaşlık erdemleri biçiminde dolaylı olarak söz edilmektedir. Bu çerçevede, korunma hak ve taleplerinin öne çıktığı Refah Devleti söyleminden farklı olarak, sivil toplum kavramının artan dağınık etkisi ile toplumsal bağlılık, sorumluluk, katılım ve kendi kendine örgütlenme vurgulanır. Burada yurttaşlığın aktif yanı, Fransız Devrimi'ndeki ayırmadan farklı bir anlam taşımakta, toplumsal zenginliğin ve güvenin yaratıldığı yer olarak görülmektedir.¹²⁰

Marshall'ın etkili çalışmasını takip ederek, tamamlanmakla birlikte tümüyle kurumsallaşmamış olarak kabul ettiği modern anlamda yurttaşlığın yurttaşlık hakları, siyasi haklar ve bunların toplumsal ön koşulları olmak üzere temel hakları kavramlaştırırken üç bileşenden oluşan yapısal taslağını ortaya koyan Parsons'a göre hukukun özel bir bağa sahip olduğu toplumsal camiaya üye olmada koşulların eşitliğinin sağlanması, ilk defa doğal haklar doktrini ile açığa çıkan modern toplumların normlarını evrensel

---

115 Lechner, s. 183-184.

116 Skinner/Strath, s. 215, 217.

117 Skinner/Strath, s. 214.

118 Skinner/Strath, s. 214-215.

119 Skinner/Strath, s. 214.

120 Skinner/Strath, s. 214, 217.

değerlere dayandırma girişimine dek uzanmaktadır.¹²¹ Topluların bütünleştirici kapasitesindeki evrimsel değişimi odak noktasına koyduğu *The System of Modern Societies* kitabında Parsons şu ifadeleri kullanır:

*“Toplumsal camiaya dahil olmanın en önemli yeni temeli, demokratik devrimle yakın ilişki içinde gelişen yurttaşlık olmuştur. Yurttaşlık, güçlü bir milliyetçilik eğilimi ve hatta keskin bir tanımlayıcı aidiyet kriteri sağlayan “ırkçılık” ile etnik üyelikten ayrılabilir. Alternatif, aidiyeti evrensel terimlerle tanımlamak olmuştur; bu, kaçınılmaz olarak gönüllü “bağlılığa” atfı içermek zorundadır, ancak muhtemelen hiçbir toplumsal topluluk tamamen gönüllü bir birliktelik olamaz.”*¹²²

Benzer biçimde kökleri modern toplumların normlarını evrensel değerlere dayandırmaya yönelik teşebbüse kadar uzanan ve anayasallık ve hukukun üstünlüğünün bir uzantısı olan modern anlamda yurttaşlık kompleksi, Parsons’ın hem örgütlenme biçimi bürokrasi olan devletten hem örgütlenme biçimi piyasa olan ekonomiden farklılaşmasının üzerinde fazlasıyla durduğu toplumsal camianın üstünlüğünün kurumsallaştırılması projesi doğrultusunda vücut bulan sivil/yasal, siyasi ve toplumsal bileşenleriyle devlet gücünün kısıtlanmasını temsil ederler.¹²³

Yurttaşlık kompleksi üç hak kategorisinden oluşan bir çerçeve olarak anlaşılmalıdır. Parsons’a göre yurttaşlığın sosyal bileşenleri, üçü arasında en temel olanıdır. Parsons aslında yurttaşlığın sosyal bir bileşeni olması gerektiği fikrini yeterince benimsemez, “kaynak ve kapasitelerden” oluşan bu bileşenleri hak olarak adlandırmaktan kaçınır. Parsons “uygun asgari yaşam, sağlık hizmeti ve eğitim standartları”nın, hakların uygulanması ve eşit şekilde kullanılması için gerekli olduğunu ifade eder. Parsons fırsat eşitliğini savunmaktadır ancak toplumsal camianın devletten ve ekonomiden farklılaşması ve bu farklılaşmanın sabitlenmesi problemi dikkate alındığında bunu kuramsal olarak ikna edici bir şekilde yapamadığı görülür. Parsons’a göre “yurttaş”la herhangi bir yurttaşlık kompleksine ait olmayan refah “müşterisi” rolü arasında bir paralellik yoktur. Siyasi ve medeni haklarda olduğu gibi yurttaşlık kompleksinin diğer kısımlarıyla bir örtüşmeden bahsetmeyen Parsons hem hakların hem de katılım biçimleri-

¹²¹ Cohen/Arato, s. 117, 296; Cotterrell, s. 122.

¹²² Talcott Parsons, *The System of Modern Societies*, New Jersey: Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1971, s. 92-93.

¹²³ Cohen/Arato, s. 117-119.

nin işlevsel gerekliliğini kabul etmek istemez. Toplumsal camianın özerkliğinin, üyelerinin gerçekçi fırsatlar için zaruri olan kaynak ve kapasitelerine bağlı olduğu savunulabilir. Ancak toplumsal camia ile devletin birbirinden farklılaşması ve bu farklılaşmanın sabitlenmesi konusunun bu iddia ile ilgisi yoktur. Söz konusu olan yalnızca toplumsal camia ve yönetim biçimi arasındaki farklılaşmanın sabitlenmesidir. Fakat modern devlet kadar modern kapitalist ekonomi düzeni de söz konusu özerklik karşısında tehlike taşımaktadır. Toplumsal camia kuramı, kapitalist iktisadiyatçılık ve sosyalist devletçilik olarak tanımlanabilecek alternatiflerin ötesine geçen bir modeli hedefliyor olsa da, müşteri rolüyle sosyal bileşeni ilişkilendirir ve mevcut kapitalist pratikleri işlevsel zaruret seviyesine yükseltir.¹²⁴

Parsons'un toplumsal camianın artan kapasitesini açıklarken tam katılım sürecine ekonomik faktörlerin katkısının yanı sıra asıl vurguladığı güç kültürel değişimlerdir.¹²⁵ Genelleştirilmiş bir yurttaşlık kompleksi, görünüşte, bireyin belirli tanımlayıcı özellikleri ya da rolü ile kazanılmış rolü olan tam üyelik statüsü arasındaki tutarlılığın sonunu ima ediyor olsa da böylesine soyut bir üyelik kavramı yeterince soyut değildir. Yurttaşların üyeliklerinin görev ve hakları açısından eşit olduğu varsayılmakla birlikte genelleştirilmiş bir üyelik tanımı maddi ve sembolik dışlama ile oldukça uzun bir süre bir arada var olabilir. Yurttaşlık kavramlarını belirli tarihsel dönemlerde geliştiren gerçek Batı toplumlarında görüldüğü gibi yasal statü olarak yurttaşlık, ekonomik fırsatlara erişim, kültürel tanınma, siyasi ses ile ilgili ayrımcılıkla birlikte var olabilir. Ana akım gruplarının belirli kültürel vizyonlarına göre kodlanmış tam üyelik şartlarına uyamayanlar genellikle üyeliğin çevresine sürülür.¹²⁶ 1960'ların ortalarında Birleşik Devletler'deki sivil haklar hareketinin etkisi altında yazdığı denemelerin merkezinde yer alan gruba özgü, etkileşimsel bir şemadan yararlanarak Parsons yurttaşlık ile "tam yurttaşlık" arasındaki fark ve ikinci sınıf statünün azaldığı veya ortadan kalktığı süreçler üzerine odaklanır ve çağdaş siyasi aidiyet vizyonları için bile oldukça yenilikçi olan bir yurttaşlık modeli sunar. Yapısal farklılaşma sürecinin gelişimini ele almanın bir toplumsal topluluğun daha önce marjinalize edilmiş üyelerinin tam anlamıyla katılımcılar haline gelmesine ilişkin kapsayıcı bir süreci anlamada tek başına yeterli olmayacağını gören Parsons herhangi bir dahil etme sürecinin

¹²⁴ Cohen/Arato, s. 116, 118-119, 122.

¹²⁵ Kivisto, s. 291-292.

¹²⁶ Sciortino, s. 249-250.

kapsayıcılık talebi ve arzının varlığını gerektirdiğini savunur. Dışlanan grubun ‘üyelik nitelikleri’ ile katılımlarını uygulanabilir kılan yapısal koşullar arasındaki bölünmeyi kesme konusunda önemli rol oynayan kolektif eylem olarak tanımlanan dahil etme talebi, Parsons’ın başarılı olmasını kritik değişkenlerin ilişkisel olması şartına bağladığı sosyal hareketin geliştirilmesini gerektirir. Ekonomik kaynaklar, politik güç, normatif koruma veya değer taahhüdü gibi organik dayanışmayı normatif olarak arzu edilir kılan ve sosyal bir gerçek haline getiren arz tarafındaki tüm sosyal ve kültürel unsurların tarihsel olarak özgül ilişkisel bileşimine işaret eden Parsons talep tarafında yerleşik sosyal kimlik sistemine meydan okuyabilen sosyal hareketlerin izlediği stratejilerin kapsayıcılık iddialarının sosyal kabulü açısından her iki kutupta da destekçilerin ve düşmanların olması yönünde sonuçları olduğunu belirtir.¹²⁷ Dahil etmenin etnik kimliklerin veya grupların ortadan kalkmasını gerektirmediğini ortaya koyan Parsons etnik çatışma ve marjinalleşme gibi bölücü olası sonuçların önüne geçilmesi için dayanışmanın esas temeli olarak paylaşılan yurttaşlık duygusunun yeterince güçlü olması gerektiğini savunmuştur.¹²⁸ Parsons’ın geniş teorik çerçevesinin sunduğu yurttaşlık görüşünün yenilikçi yanlarından biri onun modernleşmeyi etnik kimliklerin ve bağlılıkların yapısal rollerinde değişiklik getiren bir süreç olarak görmesidir.¹²⁹ ‘Çokkültürlü toplum’u Amerikan demokrasisinin doğurduğunu savunan Parsons’ın aksine Schnapper toplumsal yaşamın birçok etnik topluluğu içermesini ulusun tanımına bağlı kalarak açıklar. Schnapper’a göre tarihsel bir oluşumun ürünü olarak doğal bir şekilde yaşanan diğer mensubiyetleri etnik olarak yorumlayan ulus çeşitli topluluklardan meydana gelir ve bu nedenle 1970-1980 yıllarından bu yana Batı demokrasilerinde tartışılan çokkültürlülük yurttaşlık teorisyenlerinin savunduğunun aksine Batı uluslarının yeni bir özelliği olarak sonradan doğmamıştır. Max Weber gibi toplumbilimin bir toplumsal eylem bilimi olduğunu kabul eden Parsonsçu düşüncenin toplumsal camianın iç bütünleşme süreci söz konusu olduğunda bireylerin doğdukları anda sahip oldukları yurttaşlık örneği istisnai bir durum olarak

---

¹²⁷ Sciortino, s. 250-251.

¹²⁸ Kivisto, s. 291.

¹²⁹ Sciortino, s. 245.

değerlendirilir. Çünkü, söz konusu anlayışa göre ekonomik şartların bireyler tarafından içselleştirilmeleri modern toplumlarda edinilmiş görev ve statülerin artışıyla neticelenir.¹³⁰

Parsons ilerici siyasi değişimler denilebilecek türdeki değerlerin çoğulluğunu, Marshall'ın etkisinde kalarak ele aldığı Amerikalı siyahiler için tam yurttaşlık haklarını, modern yurttaşlık biçimlerini kabul etmekte, ırkçılık gibi ayrımcılık biçimleri nedeniyle beliren iç savaş tehlikesi karşısında toplumsal dayanışmanın sağlanmasında yurttaşlık normlarının kurumsallaşmasının önemli olduğunu düşünmektedir. Alman ve İtalyan faşizmine, Stalinizme ve Komünizme karşı savaş sonrası yeniden inşa döneminde ilerici toplumsal evrimin bir örneği olarak oynadığı rolle modernleşme sürecinin zirvesi saydığı Amerikan uygarlığını savunan Parsons Turner'a göre nostalji karşıtı tavrıyla modernitenin bir kuramcısı, öncüsü ve Amerikan toplumundaki ırk ilişkileri meselesine yaklaşımından da anlaşılacağı üzere bir Yeni Düzen liberalidir.¹³¹

Kendi toplumunda gerçekleştirilen liberal geleneğin yaşayabilirliğine inanan Parsons liberal geleneğin sınırlarının ötesine uzanmasa da tüm kurumların kendi özel şartlarına göre faaliyet gösterdiği kendi içinde rasyoneleştirilmiş bir toplumun gerçekliğine uyarlanır şekilde yurttaşlığı ele alır ve Durkheimci bağlayıcı sembollerden ve Weberci bir Protestan değerleri ve rasyonalizasyon görüşünden esinlenerek çalışmasında küresel etkiye sahip olan olası bir yurttaşlık modeli gösterir.¹³²

SONUÇ

Siyaset ve ekonominin küreselleşme ve dünya ölçeğindeki kapitalizmle birlikte kamusal yurttaşlık kültüründen koparılmasının beraberinde örgütlenmesi, yurttaş kavramına dayanan modern toplumların karşı karşıya kaldığı gelişmelerin ulus devleti aşındırması ve yurttaşlığı muğlaklaştırması dayanışma ve toplumsal bütünleşme konusunu daha da önemli hale getirmektedir. Toplumu kendi kendini idame ettiren bir sistem olarak gören işlevselci sosyolojide sosyal kurumlar ve uygulamalar, sosyal bütünü sürdürülmesine katkıları yönüyle ele alınır. Modern toplumla ilgilenen gerek Durkheim gerekse Parsons için önemli olan toplumsal düzenin

¹³⁰ **Schnapper**, Yurttaşlar Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair, s. 44, 108, 183.

¹³¹ **Turner**, Klasik Sosyoloji, s. 223, 283, 285-289.

¹³² **Lechner**, s. 179-180.

koşulları ve sosyal dengenin nasıl korunduğudur. Durkheim çağdaş yurttaşlığın kavramsallaştırılmasında temel olarak önemini sürdürmektedir. Westphalia düzeni uluslararası siyasette çökmüş, modern demokrasi kavramının üzerine inşa edildiği temsili yönetim sistemi aşınmıştır. Bu gelişmeler toplumsal bütünleşme düzeninde değişim yaratmaktadır. Yurttaşlık kavramına ilişkin doğan karmaşada Durkheim ve Parsons'ın düşünceleri modern toplumda dayanışmanın oluşturulmasına ve toplumsal bütünleşmeye ilişkin anlayışımıza katkı sağlayabilir. Parsons'ın temel bütünleştirici mekanizma olarak yurttaşlık merkezli görece kapsayıcı bir sosyal düzene ulaşmanın yoluna dair fikirleri küreselleşme ve çokkültürlülüğün beraberinde getirdiği sorunlara çözüm üretmede başvuru kaynağı olmayı sürdürmektedir. Parsons liberal değerlerin temel bir unsur olması yönünde şekillenen yirminci yüzyılın sonunda dünyada büyük bir toplumsal modernleşme olan küreselleşme ile birlikte etnik, dinsel ve kültürel kimliklerin ve bağlılıkların yapısal rollerinde gerçekleşen değişimi modern demokratik yurttaşlığı geliştiren ve güçlendiren bir faktör olarak görür. Parsons'ın kültürel çoğulculukla kurduğu bağlantı toplumların inşasında yurttaşlığın önemini ortaya koymasına bakımından önem taşır.

KAYNAKÇA

- Allan**, Kenneth. Çağdaş Sosyal ve Sosyolojik Teori. 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020.
- Aristoteles**. Politika. Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1975.
- Aybay**, Rona/**Özbek**, Nimet. Vatandaşlık Hukuku. 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.
- Balibar**, Etienne. Yurttaşlık. MonoKL Yayınları, İstanbul 2016.
- Berger**, Arthur Asa. Kültür Eleştirisi Kültürel Kavramlara Giriş. 2. Baskı, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Bookchin**, Murray. Kentsiz Kentleşme Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü. 2. Baskı, Sümer Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Brubaker**, Rogers. Fransa ve Almanya’da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu. Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2009.
- Burger**, Thomas. Talcott Parsons, the Problem of Order in Society and the Program of an Analytical Sociology. American Journal of Sociology. Vol. 83, No. 2, Sep. 1977, s. 320- 339.
- Coenen-Huther**, Jacques. Durkheim’ı Anlamak. İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- Cohen**, Jean L./**Arato**, Andrew. Sivil Toplum ve Siyasal Teori. 1. Basım, Efil Yayınevi, Ankara 2013.
- Cotterrell**, Roger. Hukuk Sosyolojisi. 1. Basım, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2020.
- Deflem**, Mathieu. Hukuk Sosyolojisi. 1. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2019.
- Doytcheva**, Milena. Çokkültürlülük. 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- Durkheim**, Emile. Sosyoloji Dersleri. 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- Ehrenberg**, John. Sivil Toplum Bir Fikrin Eleştirel Tarihi. 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022.
- Giddens**, Anthony. Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori. 6. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2020.

Gülalp, Haldun. Laiklik, Vatandaşlık Demokrasi. Metis Yayınları, İstanbul 2018.

Gülalp, Haldun. Vatandaşlık ve Etnik Çatışma. 2. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2015.

Heater, Derek. Yurttaşlığın Kısa Tarihi. 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

Jansen, Th./**Chioncel**, N./**Dekkers**, H.. Social Cohesion and Integration: Learning Active Citizenship. British Journal of Sociology of Education. Vol. 27, No. 2, Apr. 2006, s. 189-205.

Kadioğlu, Ayşe. Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara. 2. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2012.

Kivisto, Peter. Parsons and Beyond. Acta Sociologica. Vol. 47, No. 3, Sep. 2004, s. 291-297.

Kongar, Emre. Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği. 20. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2017.

Kuçuradi, İoanna/**Peker**, Bülent. İnsan Hakları. 2. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Kymlicka, Will. Çokkültürlü Yurttaşlık. 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.

Leca, Jean. Uluslar Ve Milliyetçilikler. Metis Yayınları, İstanbul 1998.

Lechner, Frank J. Parsons on Citizenship. Citizenship Studies. Vol. 2, No.2, 1998, s. 179- 196.

Marshall T. H./Bottomore T. Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar. Gündoğan Yayınları, Ankara 2000.

Neocleous, Mark. Sivil Toplumunu Yönetmek. 1. Baskı, Nota Bene Yayınları, Ankara 2013.

Öktem, Niyazi/**Türkbağ**, Ahmet Ulvi. Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet. 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2012.

Özbudun, Sibel/**Şafak**, Balkı/**Altuntek**, N. Serpil. Antropoloji. 5. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara 2016.

Özcan, Mehmet Tefvik. Hukuk Sosyolojisine Giriş. 5. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2015.

Özcan, Mehmet Tefvik. Modern Toplum ve Hukuk Devleti. 2. Baskı, TeKin Yayınevi, İstanbul 2017.

Özenç, Berke. Hukuk Devleti Kökenleri ve Küreselleşme Çağındaki İşlevi. 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Öztürk, Armağan. Cumhuriyetçilik ve Liberalizm. 1. Baskı, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2016.

Parsons, Talcott. Full Citizenship for the Negro American? A Sociological Problem. The MIT Press on behalf of American Academy of Arts & Sciences Daedalus. Vol. 94, No. 4, The Negro American, Fall, 1965, s. 1009- 1054.

Parsons, Talcott. The System of Modern Societies. New Jersey: Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1971.

Poggi, Gianfranco. Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım. 9. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.

Prager, Jeffrey. Moral Integration and Political Inclusion: A Comparison of Durkheim's and Weber's Theories of Democracy. Oxford University Press, Social Forces, Vol. 59, No. 4, Special Issue, Jun. 1981, s. 918-950.

Ritzer, George/**Stepnisky**, Jeffery. Modern Sosyoloji Kuramları. 2. Baskı, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara 2018.

Sarıbay, Ali Yaşar. Siyasal Sosyoloji. 1. Basım, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.

Schnapper, Dominique. Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

Schnapper, Dominique. Yurttaşlar Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair. Kesit Yayıncılık, İstanbul 1995.

Sciortino, Giuseppe. 'A Single Societal Community With Full Citizenship For All' : Talcott Parsons, Citizenship and Modern Society. Journal of Classical Sociology. 10 (3), 2010, s. 239-258.

Skinner, Quentin/**Strath**, Bo. Devletler ve Yurttaşlar. 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Swingewood, Alan. Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi. 4. Basım, Agora Kitaplığı, İstanbul 2014.

Touraine, Alain. Demokrasi Nedir?. 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

Touraine, Alain. Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?. 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

Touraine, Alain. Modernliğin Eleştirisi. 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Turner, Bryan S.. Klasik Sosyoloji. 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Turner, Bryan S./**Rojek** Chris. Toplum ve Kültür. 1. Baskı, İslık Yayınları, İstanbul 2019.

Turner, Bryan S.. Sosyoloji Sözlüğü. 1. Basım, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2020.

Turner, Bryan S.. Talcott Parsons, Universalism and the Educational Revolution: Democracy versus Professionalism. The British Journal of Sociology. Vol. 44, No. 1, Mar. 1993, s. 1-24.

Üstel, Füsun. Yurttaşlık ve Demokrasi. 1. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.

Wallace, Ruth A./**Wolf**, Alison. Çağdaş Sosyoloji Kuramları Klasik Geleniğin Geliştirilmesi. 7. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018.

Wood, Ellen Meiksins. Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi. 3. Basım, Yordam Kitap, İstanbul 2017.

Yoldaş, Yunus. Sistem Kuramı. 3. Basım, Derin Yayınları, İstanbul 2013.